

MILITARYZM I TYRANIA
Z DZIEJÓW GRECKIEJ MYŚLI POLITYCZNEJ IV W. P.N.E.

Użyty w tytule termin może wywołać pewne zdziwienie i wątpliwości co do prawidłowego zastosowania terminu „militaryzm” w sytuacji greckich *poleis* IV w. p.n.e. Wykazanie istnienia tego zjawiska jest w zasadzie zadaniem tego artykułu. Analiza niektórych koncepcji Platona i Ksenofonta ma ukazać, jakie znaczenie autorzy ci przypisywali sile wojskowej dla budowy silnej władzy politycznej, a jednocześnie ma służyć zrozumieniu podłoża tych poglądów.

W poglądach politycznych Platona szczególnie pasjonującym zagadnieniem są próby praktycznego rozwiązywania pomysłów teoretycznych. Idzie tu o uchwycenie myśli i programu politycznego Platona zawartego w słynnych listach sycylijskich i uwzględnienie jego roli w wydarzeniach okresu tyranii Dionizjosa II i Diona¹. Sprawa krytyki listów platońskich jest więc tu szczególnie ważna. Pełny opis działania filozofa na Sycylii zawiera list VII uzupełniony jeszcze listem VIII, w sumie jednak informacje nasze pochodzą z wszystkich ośmiu „syrakuzzańskich” listów² Platona. Zagadnienie autentyczności całego zbioru 13 listów jest dyskutowane począwszy od schyłku w. XVII³ i pozostaje nadal otwarte⁴, mimo próby uzyskania odpowiedzi na podstawie analizy listu VII dokonanej w r. 1966 przez komputer⁵.

Starannie zestawiający argumenty za i przeciw autentyczności całego zbioru listów, a listów VII i VIII w szczególności, N. Gulley⁶ wykazał, że podstawowe zastrzeżenia budzi fakt nieznamości w naszych źródłach listu VII przed Plutarchem oraz fakt poświadczenia istnienia zbioru w starożytności dopiero od czasów Arystofanesa z Bizancjum,

¹ Zob. G. J. D. Alders, *Political Thought and Political Programs in the Platonic Epistles*, Pseudepigrapha I, Fondation Hardt, Entretiens t. XVIII, Genève 1972, s. 148—75. Z prac dotyczących Platona na podstawie zbioru listów zob. też klasyczną już dziś pracę G. Pasquali, *Le lettere di Platone*, Firenze 1967 (2 ed.) oraz stosunkowo nową książkę M. L. Parente, *Filozofia e politica nelle lettere di Platone*, Napoli 1970. Znakomitą interpretacją listu VII (uznanego za nieautentyczny przez autora) jest monografia wybitnego specjalisty i autorytetu w zakresie filozofii starożytnej L. Edelsteina, *Plato's Seventh Letter*, Leiden 1966 („Philosophia Antiqua” XIV).

² Używa tego terminu oraz dokładnie analizuje informacje pochodzące z tych listów ostatnio N. Gulley, *The Authenticity of Platonic Epistles*, Fond. Hardt, XVIII, s. 103—30. W sprawie analizy listów Platona jako źródła do IV w. zob. też C. R. Morrow, *Plato's Epistles. A Translation with Critical Essays and Notes*, Indianapolis-New York 1962, s. 145—87.

³ Wprowadzenie do dyskusji i zreferowanie jej w nauce dawniejszej daje R. Hackforth, *The Authorship of the Platonic Epistles*, Manchester 1913, s. 1—56.

⁴ Por. wniosek K. von Fritza z dyskusji w Fondation Hardt, t. XVIII s. 187.

⁵ Zob. uwagi K. von Fritza, *Platon in Sizilien und das Problem der Philosophenherrschaft*, Berlin 1968, s. 10 n.

⁶ Gulley o.c. s. 104—12.

a kanonu 13 listów dopiero od I w. n.e. Jednocześnie podejrzenia co do autentyczności syrakuzzańskich listów Platona wzmacnia fakt, że Diodorowi znana jest tylko pierwsza wizyta Platona na Sycylii za czasów Dionizjosa I, co może dowodzić, że informacje zawarte w VII liście nie były znane Eforowi, z którego korzysta do tego okresu Diodor, co oznacza, że list VII powstał po śmierci Efora, czyli nie tylko nie może być autorstwa Platona, ale nawet jemu współczesny. Jednocześnie krytyka informacji Neposa i Plutarcha prowadzi, jak twierdzi Gulley, do przeciwnego wniosku — analiza Neposa korzystającego z Timajosa każe sądzić, że Timajos znał listy Platona i uważał je za prawdziwe. W tej sytuacji Gulley nie widzi możliwości znalezienia argumentów pro i contra w sprawie autentyczności listów Platona na podstawie krytyki źródeł historiograficznych⁷. Ważniejsze może tu być milczenie Arystotelesa, który nie tylko nie cytuje listów Platona, ale też wyraźnie nie zna syrakuzńskiej działalności filozofa, choć rozumowanie to jest tylko argumentem ex silentio⁸. Ważniejsza więc wydaje się analiza treści całego zbioru listów z punktu widzenia ich związku z poglądami Platona.

Konfrontacja programu politycznego listów VII i VIII prowadzi Gulley'a do wniosku, że tak bardzo różni się on od koncepcji idealnego państwa z *Republiki* i z *Praw*, iż autorem jego nie może być Platon⁹. Trzeba tu zaznaczyć, że podobna analiza dokonana przez G. J. Aaldersa pozwoliła mu stwierdzić, iż nie ma żadnej podstawy, aby zaprzeczać autorstwu Platona ze względu na zawartą w liście VII i VIII koncepcję państwa¹⁰. Wybitny autorytet w zakresie filozofii Platona, L. Edelstein, w pracy poświęconej listowi VII stwierdził, że poglądy filozoficzne zawarte w liście i stosowana terminologia są sprzeczne z duchem filozofii platońskiej i autorstwo Platona jest niemożliwe¹¹. A. Momigliano zaś twierdzi, że nieplatoński charakter listów nie może być decydującym argumentem, zwłaszcza że (w wypadku przyjęcia ich autentyczności) Platon pisał je u schyłku życia i niezupełnie w celu wyłożenia swej filozofii. A. Momigliano uważa list VII za pierwsze w literaturze greckiej wielkie dzieło autobiograficzne. Oryginalność i zupełnie nowy, w sensie literackim i intelektualnym, charakter tego pisma jest, według niego, potwierdzeniem tezy, że autorem listu VII był rzeczywiście Platon¹². Do kontekstu historycznego i związku przedstawionych w liście VII wydarzeń z okresem Dionizjosa II i działalnością Platona wysuwał zastrzeżenie jeszcze E. Meyer¹³, a w początkach bieżącego stulecia R. Adam skonstruował przekonująco tezę o związku listu VII z okresem Timoleona¹⁴. Jednakże w historiografii współczesnej dominuje raczej pogląd, że sytuacja przedstawiona w obu listach (VII i VIII) odpowiada

⁷ Ib. s. 110. W sprawie znajomości listów Platona przez historyków sycylijskich zob. Morrow, o.c. s. 17—44.

⁸ Gulley, o.c. s. 110 n.

⁹ Ib. s. 113.

¹⁰ Aalders, o.c. s. 174. Por. tegoż, *The Authenticity of the Eight Platonic Epistle Reconsidered*, „*Mnemosyne*” IV, 22 1969, s. 233—57.

¹¹ Edelstein, o.c. s. 161—5.

¹² A. Momigliano, *The Development of Greek Biography*, Cambridge Mass. 1971, s. 60—2.

¹³ Gd, A V s. 350.

¹⁴ *Über die platonische Briefe*, „*Archiv für Geschichte der Philosophie*” XXIII, N. F. XVI, 1910, s. 29—52. Podobnie Beloch GG² III, 2 s. 45. Ostatnio Edelstein, o.c. s. 32—9, 166.

okresowi po zamordowaniu Diona. Stanowisko takie oznacza przyjęcie tych źródeł jako wiarygodnych i pochodzących z lat pięćdziesiątych IV w.¹⁵ Niewątpliwie ukazanie się cytowanej już monografii Edelsteina ożywiło ponownie dyskusję, niemniej można chyba przyjąć autorstwo Platona przynajmniej z tego powodu, że, jak podkreślał Aalders¹⁶, nie ma dostatecznych powodów do odrzucenia tradycji starożytnej wiążącej owe listy nie tylko z działalnością, ale i z twórczością wielkiego filozofa.

Przyjęcie wiarygodności i autentyczności listów VII i VIII zakłada też przyjęcie nakreślonego w nich obrazu działalności Platona na Sycylii. W takim wypadku należy więc uznać informacje dotyczące kontaktów filozofa z Dionizjosem II i Dionem za prawdziwe. Listy te dają przede wszystkim jedną prawdziwą i pewną informację, że w końcowym okresie życia uwagę Platona przyciągała tyrania sycylijska. W tym miejscu interesujące będzie stanowisko Platona wobec zagadnienia władzy jednostki w konkretnej sytuacji Syrakuz okresu 358—7 oraz związana z tym ocena tyranii sycylijskiej.

W liście VIII Platon¹⁷ wspomina sytuację zagrożenia wojennego Greków na Sycylii z okresu wojny z Kartaginą w ostatnich latach V w. Wyjściem z sytuacji było powierzenie specjalnej władzy (αὐτοκράτωρ) Dionizjosowi I (którego Platon nazywa πολεμικός). Miał on prowadzić dalej wojnę, a Syrakuzanie mieli nadzieję, że on właśnie ocali Sycylię (353 a-b). Charakterystyczne jest tu zaakcentowanie znaczenia sytuacji wojennej dla powołania „autokratora” oraz podkreślenie umiejętności wojennych Dionizjosa Starszego.

Z tego względu właśnie on może zrealizować cel, którym jest σωτηρία τῆς Συκελίας. Słuszność powołania autokratora jako władcy i jednocześnie dowódcy w sytuacji wojennej nie podlega więc dla Platona wątpliwości. Dalej (353 b-c) podkreśla on zasługi Dionizjosa Starszego, jemu przypisując „sotéria” Sycylii, Dionizjos jest tu przedstawiony jako zbawca Greków sycylijskich w trudnej sytuacji, a możliwość „sotéria” zależy od jego doświadczenia wojskowego, jako że działa on w sytuacji wojennej. Jest on niejako przeciwstawiony reszcie społeczeństwa — stoi ponad tym społeczeństwem, skoro do niego tylko należy σωτηρία. Podobnie traktuje Platon Dionizjosa II, który mógłby, według niego, stać się władcą wielkiego państwa pokonawszy Kartagińczyków (VII 332 a). Rysuje się więc tu obraz władcy walczącego, którego racja panowania leży w sile militarnej i którego archē wyrasta w sytuacji wojennej. Jeśli chodzi o plany Platona w stosunku do Dionizjosa Młodszego, to pisze, że jego zamiarem było połączenie φιλοσοφία καὶ δύναμις w osobie młodego władcy. Takie połączenie stanowiłoby dopiero właściwą podstawę władzy tyrana i zapewniłoby świętość państwa oraz zwycięstwo mądrości (335 d). Partnerem dla „filosofia” staje

¹⁵ Tak potraktował informacje z listu Platona H. Berve, *Dion*, Wiesbaden 1956 (Akademie der Wissenschaften und der Litteratur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jg 1956, nr 10 s. 743—861), zob. szczególnie s. 27—61. Podobnie H. D. Westlake, *Dion. A Study in Liberation* [w tegoż:] *Essays on the Greek Historians and Greek History*, New York 1969 s. 251—64, pierwotnie opublikowane: „Durham University Journal” 7, 1946) oraz von Fritz, o.c. s. 5—62. Wszyscy ci autorzy przyjmują także autentyczność listów VII i VIII.

¹⁶ Aalders, o.c. s. 149.

¹⁷ Wszystkie cytaty z VII i VIII listu Platona według wydania: R. S. Bluck, *Plato's Seventh and Eight Letters*. Ed. with Introduction and Notes by... Cambridge 1947.

się więc „dynamis”, a połączenia obu elementów szuka Platon w osobie tyrana sycylijskiego podkreślając tradycje jego władzy wiążące się jeszcze z okresem panowania i sukcesami militarnymi ojca młodego Dionizjosa. Platon docenia więc „dynamis”, na której opiera się władza (ἀρχή) Dionizjosa i z nią łączy swoje plany. Nie ulega zaś wątpliwości, że tyrania sycylijska opierała się na władzy wojskowej, z której bezsprzecznie wyrosła, co podkreśla zresztą sam Platon. Militarny charakter władzy tyranów sycylijskich¹⁸ oznacza zaś, że „dynamis” jako podstawa władzy, to przede wszystkim siła militarna, a akcentujący wojskowy charakter władzy Dionizjosa I i jego następcy Platon wyraźnie łączy swoje plany z tą właśnie siłą militarną. Dla Platona władza wojskowa jest więc nie tylko zjawiskiem oczywistym, ale także stanowi możliwość próby realizacji jego koncepcji. W typowym władcy militarnym widzi Platon ucznia, który może realizować teorie filozofa.

Idealnym władcą dla Sycylijczyków mógłby też być, według Platona, Dion. Stałby się nim wyzwoliwszy τὴν πατρίδα z niewoli. Uczyniłby ojczyznę wolną przez nadanie „najlepszych praw” obywatelom oraz przez oswobodzenie jej od niebezpieczeństwa zewnętrznego (VII 336 a). Niezależnie od sprawy oceny polityki i zamierzeń Diona znanych też z innych źródeł¹⁹ należy tu podkreślić, że Platon ponownie wiąże swoje nadzieje z osobą działającą w oparciu o siłę militarną i przeprowadzającą zbrojny zamach w celu zdobycia władzy²⁰. Jest to bezsprzecznie dowód znaczenia siły wojskowej jako podstawy władzy w czasach Platona oraz miejsca tej siły w poglądach i planach filozofa, który właśnie z Sycylią wiąże swoje zamiary. Charakterystyczne jest też przedstawienie przez Platona w cytowanym miejscu władcy jako zbawcy ojczyzny działającego dla jej dobra i gwarantującego jej wyzwolenie, zwycięstwo nad barbarzyńcami oraz prawa dla obywateli (νόμοις τοῖς προσήκουσιν τε καὶ ἀρίστοις τοὺς πολίτας). Idealny władca pozostawiony jest ponad πολῖται, a nie jest jednym z nich. Jedynie on rozporządza możliwościami działania oraz siłą militarną będącą gwarancją tych możliwości. Platon liczy wyraźnie na oparcie o władzę militarną, chociaż list VII zawiera raczej potępienie dla akcji zbrojnej Diona przeciwko Dionizjosowi, pozostając w sprzeczności z listem IV zachęcającym właśnie do takiej akcji²¹. Wydaje się jednak, że stanowisko Platona w liście VII podyktowane jest względami teoretycznymi, a w praktyce filozof poparł zamach Diona²², i wyraźnie opowiedział się za modelem władcy militarnego. Siła militarna jest więc dla niego podstawą władzy, która dopiero może zapewnić powodzenie reform.

Interesująca jest też ocena celów Diona dokonana przez Platona. Platon nie tylko akceptuje, ale wyraźnie podkreśla jako chwalebne dążenie Diona do potęgi osobistej (δύναμις) oraz starania Diona

¹⁸ Por. A. Andrewes, *The Greek Tyrants*, New York 1963, s. 136—42; K. F. Stroheker, *Dionysios I. Gestalt und Geschichte des Tyrannen von Syrakus*, Wiesbaden 1958, s. 145 n. 172; H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen*, München 1967, t. I, s. 221—82; M. I. Finley, *Ancient Sicily to the Arab Conquest*, New York 1968, s. 74—93. W sprawie siły wojskowej tyranii sycylijskiej tego okresu zob. też G. T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge 1935, s. 194—207.

¹⁹ Por. Berve, *Dion*, passim; Fritz, o.c. s. 63—107.

²⁰ Por. Berve, *Dion*, s. 82—124.

²¹ Zob. Gulley, o.c. s. 106.

²² Por. Berve, *Dion*, s. 27—61; Fritz, o.c. s. 63—85.

o wzmocnienie pozycji i siły swych stronników (φίλων), a w następnej kolejności swej polis. Dbający o dobro i bezpieczeństwo polis Dion dąży także do swej pozycji osobistej, co jest uznane nie tylko za normalne, ale i słuszne przez Platona.

Platon dostrzega w jednostce mającej siłę militarną władcę zdolnego do budowy ἀρχή i do budowy społeczeństwa zorganizowanego według zasad teoretycznych wywodzących się z jego filozofii. Siła ta stanowi o jego sukcesach i jest podstawą jego władzy. Rozporządzający siłą wojskową władca jest jednocześnie dowódcą wojskowym i dzięki temu może być władcą idealnym. Idealny dowódca może stać się idealnym władcą zaakceptowanym przez obywateli swojej polis. Platon wyraźnie podkreśla militarną genezę władzy jeszcze Dionizjosa I i za zadanie idealnego władcy uważa działania militarne, które taki władca powinien prowadzić dla dobra obywateli.

Zainteresowanie sprawami Sycylii jest widoczne nie tylko u Platona. Obrazowi władcy na przykładzie tyрана Sycylii poświęcił specjalny traktat także Ksenofont. Jego dialog *Hieron* to refleksja nad władzą tyрана i, podobnie jak w VII i VIII liście Platona, rozważania nad władzą sprawiedliwą i urządzeniem państwa przez idealnego władcę. Dla ustalenia daty powstania tego dziełka ważna jest analiza samego tekstu i zawartych w nim poglądów politycznych Ksenofonta. J. Hatzfeld²³ wskazywał na aluzje do domu Aleuadów (w III 8) z okresu 370—358 oraz na podobieństwa tego dialogu do innych pism mniejszych Ksenofonta z okresu 360—355 wynikające z wyraźnego zainteresowania autora problematyką ateńską z okresu po 360 r. Również podobieństwa do *Agesilaosa* IX 7 w *Hieron* XI 6²⁴ przemawiają za tą datą. Wyraźne zainteresowanie problematyką ateńską a nie spartańską też wskazuje na ten okres twórczości Ksenofonta²⁵. Przyjęta przez Delebecque'a²⁶ data 357/8 jest zupełnie prawdopodobna zwłaszcza w świetle uwag Aaldersa²⁷ wskazującego również na rozwój idei monarchicznych Ksenofonta w stosunku do *Cyropedii*, od którego to dzieła *Hieron* byłby zatem późniejszy. Zainteresowanie tyranją sycylijską u Ksenofonta przypada na ten sam okres, w którym powstały VII i VIII listy Platona. Wydaje się tu szczególnie interesująca hipoteza widząca w dialogu Ksenofonta obraz działalności Dionizjosa II, który też byłby, w myśl tych przypuszczeń, ewentualnym adresatem tego dzieła, traktowanego jako teoretyczne wskazówki dla tyрана²⁸. Ksenofont próbowałby więc tu wysunąć program reform władzy konkretnego tyрана. Podobny cel praktyczny przypisuje temu dialogowi Ksenofonta J. Hatzfeld widząc jednak adresata dzieła w Dionie i uważając *Hieron* za „un ouvrage de circonstance” powstały w wyniku zainteresowania Ksenofonta postacią i działalnością Diona²⁹. Jak wykazał jednak Aalders³⁰, nie ma wy-

²³ Note sur la date et l'objet du *Hiéron*, REG, 59—60, 1946/47, s. 54—70, zob. szczególnie s. 57.

²⁴ Ib., s. 59.

²⁵ Por. J. Luccioni, *Les idées politiques et sociales de Xénophon*, Paris 1948, s. 96.

²⁶ E. Delebecque, *Essai sur la vie de Xénophon*, Paris 1957, s. 419.

²⁷ G. J. D. Aalders, *Date and Intention of Xénophon's Hiero*, „Mnemosyne” IV, 6, 1953, s. 208—15.

²⁸ Tak Th. Marschall, *Untersuchungen zur Chronologie der Werke Xenophons*. Diss., München 1928, s. 96 n. Zob. też Delebecque, o.c. s. 415—7.

²⁹ Hatzfeld, o.c. s. 64—8.

³⁰ Aalders, *Date and Intention of Xenophon Hiero*, s. 214 n.

starczających danych, aby przyjąć, że możliwe były kontakty Ksenofonta z Dionem i zainteresowanie się pisarza działalnością tego ostatniego, ani też — by uznać dialog za program konkretnych reform politycznych. Aalders uważa Hierona tylko za „general treatise” kreslący obraz teoretycznych poglądów Ksenofonta na idealnego władcę³¹. Podobnie traktuje ten dialog L. Strauss widząc w nim traktat polityczny podobny do *Księcia Machiavelego*³². Niezależnie od sprawy ewentualnego celu politycznego dialogu Ksenofonta, wydaje się dość istotne, że autor za bohatera swych refleksji obrał tyrana sycylijskiego, władcę państwa syrakuzkańskiego w okresie jego rozkwitu.

Wojsko jest przez Ksenofonta uznane za niezbędny element siły tyrana (IV, 11). Ksenofont rozumie podstawy militarne władzy Hierona, który w dialogu sam wyjaśnia dokładniej, że jest to konieczne, ze względu na utrzymanie pozycji wobec innych państw oraz zabezpieczenie przed ewentualnością zamachu (II, 12). Sąd ten formułuje w dialogu Ksenofonta władca nazywający sam siebie τύραννος. Tym samym tytułem określa go partner rozmowy, poeta Simonides. Jako „tyrannos” jest Hieron w tych miejscach uznany za władcę despoticznego, niepopularnego, otoczonego w swym państwie niechęcią i wrogością. Jedynie on rozporządza w swym państwie wojskiem. Armia jest zaś gwarancją utrzymania pozycji przez otoczonego wrogami tyrana obawiającego się obywateli własnej polis. Mając wyłączne prawa do posiadania wojska i kierowania siłą militarną jest on jedynym dowódcą wojskowym w swym państwie, a bojąc się poddanych używa najemników (τοὺς ξένους) jako własnej siły zbrojnej (V, 3 oraz VI, 10—11). Ksenofont mocno akcentuje poczucie zagrożenia i niebezpieczeństwa tyrana wskazując, że jedynym jego zabezpieczeniem jest wojsko złożone z obcych najemników. Tyran jest więc dowódcą wojskowym i to dowódcą wojska obcego, najemnego a nie obywatelskiego. Wynika to jednak nie tylko z poczucia niebezpieczeństwa tyrana. Ksenofont podkreśla również obowiązki wojskowe władcy wobec polis i jej obywateli. Tyran nie tylko jest skazany na utrzymywanie stale wojska ze względu na niebezpieczeństwo wewnętrznego zagrożenia, ale jest też zawsze dowódcą wojskowym w wojnach zewnętrznych co wynika z II, 12. Władza militarna jest z jednej strony podstawą pozycji tyrana, ale łączy się też z jego obowiązkami wobec polis. W dalszej części dialogu, gdy już od rozdziału VIII pojawia się dobry władca nazywany już nie τύραννος, ale ἄρχων, Simonides także akcentuje obowiązki wojskowe władcy (X, 4). Dzięki najemnikom taki władca zapewnia bezpieczeństwo i spokój w państwie (X, 5). Musi on utrzymywać stałą armię, aby zapobiec atakom wrogów (X, 6). Nie tylko dla złego tyrana, ale także dla idealnego władcy niezbędna jest siła militarna, która ma być używana w interesie wszystkich obywateli (πάντων τῶν πολιτῶν).

Charakterystyczne jest też, że siła wojskowa opiera się na najemnikach i dzięki ich posiadaniu władca dba o bezpieczeństwo obywateli. Wobec tego jest dla Ksenofonta oczywiste, że władca taki jest jednocześnie odpowiednio umiejętnym dowódcą najemników. Siła wojskowa jest wyraźnie związana z pozycją władcy, niezależnie czy jest on „tyrannos” czy „archon”. W oparciu o nią „archon” opiekuje się rządzącą

³¹ Ib. s. 215.

³² L. Strauss, *On Tyranny. An Interpretation of Xenophon's Hiero*, Glencoe 1948, s. 1—7.

przez siebie polis będąc znów wyraźnie postawionym ponad tym organizmem, którego πολῖται oczekują bezpieczeństwa i obrony. Jako władca jest „archon” także dowódcą najemników utrzymywanych w interesie obywateli. Możliwość realizacji ideału władcy widzi Ksenofont tylko w osobie mającej oparcie w sile wojskowej. Władca taki, według Arystotelesa, zawsze staje się tyranem (Pol. 1305 a 8). Zdaniem Ksenofonta obywatele będą chętnie utrzymywać wojsko najemników, jeśli będzie ono stanowiło dla nich gwarancję bezpieczeństwa (X 8). Z kolei władca jest najwyższym i w zasadzie jedynym dowódcą wojskowym polis. W greckiej myśli politycznej okresu klasycznego jednostką osiągniętą taką pozycję jest tyranem³³. Siłą wojskową państwa stanowią nie jego obywatele, lecz najemnicy — ludzie obcy, zwerbowani spoza polis. Obywatele zaś traktują sprawy wojskowe wyłącznie jako obowiązki ich władcy, na niego przerzucają całość troski o organizację wojska, dowodzenie nim i kierowanie operacjami militarnymi. Udział obywateli w tych sprawach ogranicza się wyłącznie do pewnych obciążeń finansowych związanych z utrzymaniem stałego wojska najemnego. Całość spraw i obowiązków obywatelskich jest zupełnie oddzielona od spraw wojskowych. Obowiązki obywateli sprowadzają się tylko do zagadnień czysto „cywilnych”. Projekt takiego podziału obowiązków między władcą a obywatelami jest z gruntu sprzeczny ze strukturą polis klasycznej. Również rażąco sprzeczne z duchem polis jest założenie, że siłą obronną państwa mają być tylko najemnicy. W polis klasycznej obronność należy do obywateli, którzy są jednocześnie jej jedynymi żołnierzami³⁴. Również w wypadku Platona i władzy tyranów sycylijskich występuje podobne zjawisko — oparcie władzy i oparcie siły wojskowej państwa na najemnikach. Idealny władca z VII i VIII listu Platona oraz ἀρχων z Hierona Ksenofonta zrywają z dawną tradycją polis. Nacisk położony na znaczenie siły wojskowej podporządkowanej tylko władcy, a więc nie wchodzącej w skład wspólnoty polis, to nowy element teorii politycznej i ideologii IV w. Wzorowym władcą ma być dowódca wojskowy, a obok obywateli (ciągle bowiem mamy do czynienia z terminem πολῖται) pojawia się w jego państwie stałe wojsko zawodowe.

W tym samym okresie co Hieron powstał traktat Ksenofonta *Agésilaios*³⁵. W części historycznej dzieła Ksenofont wyraźnie uważa sukcesy militarne i pozycję Sparty w Grecji do 371 r. za zasługę Agesilaosa (II, 21—23), któremu też Sparta zawdzięczała, zdaniem Ksenofonta, ratunek w okresie późniejszych niebezpieczeństw (II, 24—25). Taki wizerunek Agesilaosa wzmocniony jest jeszcze w końcowej części, gdzie przy podsumowywaniu cech władcy Ksenofont twierdzi, że był on uważany przez sojuszników i żołnierzy za σωτήρα (XI, 13). Stosunek Agesilaosa do polis jest dla Ksenofonta postawą władcy a nie obywatela. Mimo przeciwstawienia Agesilaosa królowi perskiemu Ksenofont oddziela

³³ Zob. np. T. A. Sinclair, *Histoire de la pensée politique grecque*, Paris 1953, s. 8—10 i 40—63 oraz 112—5. Por. też G. Glotz, *La cité grecque*, Paris 1968, s. 217—9, 389—99.

³⁴ Por. M. P. Nilsson, *Die Hoplitentaktik und das Staatswesen*, „Klio” 1929, s. 240—9; P. Vidal — Naquet, *La tradition de l'hoplite athénien [w:] Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, sous la direction de Jean-Pierre Vernant, Paris 1968, s. 161—81; M. Detienne, *La Phalange: Problèmes et controverses*, ib. s. 119—42.

³⁵ Zob. Delebecque, o.c. s. 462. Por. też w sprawie charakteru tego dziełka: Momigliano, o.c. s. 50—2.

wyraźnie króla spartańskiego od jego społeczeństwa stawiając z jednej strony Agesilaosa, który jest βασιλεύς, a z drugiej — Lacedemonczyków nazywanych tu ἀρχομένοι (VII, 1). Agesilaos znajdując się ponad członkami polis, dla której może być zbawcą i dobroczyńcą, podobnie jak idealny ἀρχων w *Hieronie* zapewnia bezpieczeństwo obywatelom swego państwa.

Władca w *Hieronie* miał, według Ksenofonta, stanowić gwarancję potęgi państwa i obrony obywateli przed wrogami zewnętrznymi. Agesilaos jest też przede wszystkim twórcą potęgi spartańskiej, któremu państwo zawdzięcza sukcesy polityczne. Sukcesy te są wynikiem zwycięstw militarnych króla przedstawionego przez Ksenofonta również i w *Hellenika* głównie w postaci utalentowanego dowódcy odnoszącego stale zwycięstwa. Tym cechom zawdzięcza Agesilaos w opinii Ksenofonta swoje znaczenie i pozycję. Władca w *Hieronie* nie nosi oczywiście tych wszystkich cech wykwalifikowanego dowódcy, jakie przypisuje Ksenofont Agesilaosowi. Rola siły militarnej i konieczność posiadania umiejętności wojskowych są jednak takie same w obu wypadkach. W obu wypadkach pozycja władcy jest wyraźnie związana z siłą militarną. Różnica polega na tym, że Hieron ma się opierać przede wszystkim na najemnikach, co oznacza całkowite odsunięcie obywateli od spraw wojskowych, trzeba jednak przypomnieć, że również w systemie spartańskim najemnicy odgrywali niepoślednią rolę, a sam Agesilaos został wodzem najemnym w Egipcie (w interpretacji Ksenofonta był to wyraz jego zamierzeń realizacji planów antyperskich). W teorii pierwszej połowy IV w. odłączenie spraw militarnych od spraw obywateli oraz oparcie władzy na sile militarnej spoza polis jest wyraźnie związane z rolą armii najemnych. Warto się tu zająć pierwszą wielką armią najemników i ich najemcą Cyrusem Młodszym przedstawionym przez Ksenofonta głównie w *Anabazie*.

Charakterystykę Cyrusa umieszcza Ksenofont komentując jego śmierć w bitwie pod Kunaksą (I 9, 1). Uważa go za najgodniejszego, od czasu Cyrusa Starego, sprawowania władzy królewskiej i za człowieka rzeczywiście zdolnego kierować państwem. Te zdolności określa Ksenofont bliżej, na pierwszym miejscu stawiając umiejętności wojskowe (I 9, 5). Pisząc o wychowaniu i o okresie młodzieńczym Cyrusa Ksenofont wyodrębnia wśród jego zdolności oraz przygotowań specjalny zakres spraw wojskowych (πόλεμων έργων). Wydaje się, że mamy tu do czynienia z dwoma założeniami myśli teoretycznej Ksenofonta — z jednej strony chodzi tu o przekonanie, że istnieje konieczność i możliwość specjalnego wykształcenia militarne go zapewniającego odpowiedni poziom kwalifikacji, z drugiej — pojawia się tu obraz monarchy, który jednocześnie musi być dowódcą wojskowym³⁶. Założenie to jest zrozu-

³⁶ Por. E. Friederici, *Das persische Idealheer der Cyropädie*, Diss., Berlin 1909, s. 7 n.; E. Scharr, *Xenophons Staats- und Gesellschaftsideal und seine Zeit*, Diss., Halle 1919, s. 182—221; N. Wood, *Xenophon's Theory of Leadership*, „Classica et Mediaevalia” 25, 1964, s. 33—64. Zagadnienie pozycji polityki i walk o władzę na tle sytuacji wojennej w V w. p.n.e. ma też obszerną literaturę. Zob. np. H. Bengtson, *Einzelpersönlichkeit und Athenischer Staat*. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1939, 1. Por. też J. Wolski, *Wpływ wojen perskich na formy walki politycznej w Grecji*, „Przegl. Hist.” 59, 1968, s. 416—27; N. G. L. Hammond, *Problems of Command in Fifth-Century Athens* [w:] tegoż, *Studies in Greek History*, Oxford 1973, a także W. Lengauer, *Generals and Politics in Fifth-Century Athens*, „Historia” 1977 (w druku) tamże dyskusja i literatura.

miałe w świetle wyżej przedstawionej myśli *Hieron*a, że obowiązkiem władcy jest zapewnienie bezpieczeństwa państwu w oparciu o posiadaną siłę wojskową. Jest też oczywiste, że plany Cyrusa mogły zostać zrealizowane wyłącznie w oparciu o siłę wojskową; takie też jest zdanie Ksenofonta przedstawiającego przygotowania militarne Cyrusa (I 1, 4—7 nn.). Panowanie Cyrusa, jego βασιλεία, ma być zapewnione dzięki przewrotowi wojskowemu i taki sposób zdobycia władzy przez Cyrusa jest dla Ksenofonta zupełnie naturalny. Idealny kandydat na wyidealizowanego monarchę przedstawiony przez Ksenofonta³⁷ ma budować swoją władzę dzięki sile militarnej i w oparciu o wojsko. Jest tu typowa sytuacja, w której o zdobyciu władzy ma decydować siła militarna w połączeniu z umiejętnościami dowódcy. Władzę w państwie może osiągnąć wojskowy. Szczególnie ważne jest podkreślenie przez Ksenofonta, że Cyrus musiał zapewnić sobie lojalność zawodowych, najemnych żołnierzy (I 9, 17). Jest to podstawowa cecha władcy militarnego — umiejętność troski o wojsko, które ma być oparciem dla władcy, oraz wzajemny związek z armią. Wojsko liczy na opiekę władcy, a władca na lojalność wojska. Dzięki temu miał Cyrus zawsze, według Ksenofonta, potężnych pomocników (ζράτιστοι ὑπέρηται) (I 9, 18).

Zawodowe wojsko złożone z najemników liczących na własne korzyści przedstawione zostało jako podstawa siły Cyrusa. Armia ta jest szczególnie jaskrawym przykładem wyobcowanej z państwa siły związanej tylko i wyłącznie z osobą władcy — dowódcy; złożona z obcych, pochodzących spoza Persji, żołnierzy staje się oparciem dążeń człowieka, z którym żołnierze związani są wyłącznie stosunkiem najmu. Ich najemca staje się zaś dla Ksenofonta ideałem władcy, którego cechy przypominają Agesilaosa. W tym obrazie idealnym armia jest zresztą też związana z Cyrusem z racji jego cech. Niemniej wzajemny ich związek w praktyce wyraźnie sprowadza się do troski materialnej najemcy o najemników i nadziei najemników na sukcesy najemcy. Zarówno Cyrus, jak i Agesilaos wyposażeni są w obrazie Ksenofonta w cechę osobistą, której znaczenie Ksenofont wielokrotnie podkreśla, w odwagę w znaczeniu czysto fizycznym. Z umiejętnością dowodzenia łączy Ksenofont wyraźnie sztukę zachowania się dowódcy na polu bitwy. Aby należycie dowodzić, trzeba samemu być w najwyższym stopniu mężnym. Dzięki tym cechom dowódca może i powinien dawać przykład żołnierzom³⁸. Cyrus, według Ksenofonta, przywiązywał szczególne znaczenie do odwagi osobistej i męstwa wojskowego, dając sam przykład oraz ceniąc te cechy u innych (I 9, 14—16). Już w młodości wyróżniał się on męstwem (I 9, 6), a obraz jego zachowania się w bitwie pod Kunaksą zawiera wszystkie cechy odważnego dowódcy zgodnie z wzorem przyjętym przez Ksenofonta.

Dla Ksenofonta Cyrus jest więc jednocześnie i wzorowym dowódcą wojskowym, i kandydatem na idealnego władcę. Jeśli nawet przyjąć że idealizacja Ksenofonta niezupełnie odpowiada rzeczywistej postaci Cyrusa³⁹, to istotne dla nas pozostają jego cechy jako świadectwo poglądów Ksenofonta. Cechy te składają się na obraz władcy militarnego.

³⁷ Oprócz cytowanych prac Scharra i Friedericiego zob. w sprawie stosunku Ksenofonta do Cyrusa Młodsze Delebecque, o.c. s. 200—4, 384—421.

³⁸ Por. Wood, o.c. passim i H. R. Breitenbach, *Historiographische Anschauungsformen Xenophons*, Freiburg 1950, s. 60—70.

³⁹ Zob. Delebecque, o.c. s. 31—5.

Tak istotne znaczenie przywiązywane przez Ksenofonta do stosunków dowódcy — armia łączy się z zagadnieniem cech tego dowódcy. Niezależnie od apologetycznego charakteru autoportretu Ksenofonta w *Anabazie* warto tu zwrócić uwagę na sposób przedstawiania siebie samego przez Ksenofonta, tym bardziej że bez wątpienia, właśnie ze względu na apologetyczne tendencje tego obrazu, Ksenofont stanowi tu sam podstawowy wzór dobrego dowódcy⁴⁰.

Istotna w wielu miejscach kwestia utrzymania dyscypliny wojskowej w wojsku stanowi dla Ksenofonta również obowiązek dowódcy. W zakres tego obowiązku wchodzi też stosowanie kar⁴¹, a sposób ich użycia określa Ksenofont traktując pozycję dowódcy jako zwierzchnika żołnierzy dbającego o nich, jak o dzieci czy uczniów, czyli bardziej podopiecznych niż podkomendnych (V 8, 18). Wydaje się, że do tego samego modelu można sprowadzić stosunek idealnego władcy — ἄρχων — w *Hieronie* do obywateli jego państwa. W obu wypadkach akcent jest położony na opiekę nad społecznością oddaną pod władzę przywódcy. Ta sama cecha widoczna jest w stwierdzeniu, że nieposłuszeństwo w stosunku do władcy na wojnie jest równoznaczne z lekceważeniem własnego bezpieczeństwa (VI 1, 29). Dowódcą wojskowy postawiony jest ponad żołnierzami w ten sposób, jak ἄρχων ponad πολίται. Sam Ksenofont, podkreślając że pragnie dowodzenia dla dobra żołnierzy (VI 1, 20) jest zajęty przede wszystkim dobrem ogólnym całego wojska (VII 6, 35). Akcentuje on związek dowódcy z wojskiem, a zarazem głosi, że dowódca powinien dzielić losy żołnierzy i głównie dbać o nich i opiekować się nimi, jak ἄρχων w *Hieronie* obywatelami swego państwa. Ksenofont sam przedstawia siebie jako idealnego dowódcę, który traktuje żołnierzy, jak rodzice synów, jest przez nich nazywany „ojcem i dobroczyńcą” (πατήρ καὶ εὐεργέτης). Podobnie dobry ἄρχων w *Hieronie* ma być otoczony szacunkiem obywateli. Kresląc obraz idealnego władcy Simonides podkreśla znaczenie tych uczu obywateli mówiąc: ὅστε οὐ μόνον φιλοῖο ἄν, ἀλλὰ καὶ ἐρῶο ὑπ' ἀνθρώπων (*Hiero* XI, 11). Dowódca wojskowy jest przedstawiony według takiego samego modelu i ma przede wszystkim dbać o popularność wśród żołnierzy i ich przywiązanie.

Podstawą popularności, a raczej szacunku i posłuszeństwa, jakimi cieszył się inny spośród dowódców wyprawy, Klearchos, wśród żołnierzy była też jego odwaga osobista i umiejętności wojskowe (II 6, 11) akcentowane przez Ksenofonta, jak stwierdzono wyżej, również w wypadku Cyrusa. Rysuje się tu więc model dowódcy, w którym nacisk, jak się wydaje, jest położony głównie na autorytet wśród żołnierzy zdobyty dzięki umiejętności sprawowania funkcji dowódczych. Jest to wzór bez wątpienia ściśle wojskowy, ale uderza tu podobieństwo do wzoru władcy w *Hieronie* i *Agesilaosie*, tym bardziej znamienne, że w wypadku idealnego ἄρχων z *Hieronona* w obrazie Agesilaosa wzór ten przeniesiony jest na władców, których pozycja jest ściśle związana z wojskiem i działalnością wojskową.

Cyrus jest właśnie przykładem dowódcy wojskowego sięgającego po władzę polityczną. Przedstawienie Cyrusa świadczy o tym, że myśl

⁴⁰ W sprawie przedstawienia postaci dowódcy wojskowego w *Anabazie* zob. G. Nussbaum, *The Ten Thousand. A Study in Social Organization and Action in Xenophon's Anabasis*, Leiden 1967, s. 116—27, który analizuje także autoportret Ksenofonta.

⁴¹ Zob. Nussbaum, o.c. s. 112—5.

tecretyczna Ksenofonta zwracała się wyraźnie w kierunku osoby zdolnej dzięki sile militarnej i kwalifikacjom wojskowym do zdobycia pozycji politycznej, nie ulega też wątpliwości, iż wypadek Cyrusa jest dowodem rzeczywistego znaczenia wojska i jego dowódcy jako siły w walce o władzę. Wydaje się, że podobnie jak wypadek Diona, tak i próba zamachu Cyrusa są świadectwem sytuacji, w której o władzy politycznej zaczyna decydować siła militarna, co umożliwia zdobycie władzy przez osoby rozporządzające armią. Stan ten powoduje wyraźnie zainteresowanie przy próbach reform politycznych osobami dowódców wojskowych. Konsekwencją tego jest kreślenie obrazu idealnego monarchy wyposażonego w cechy wzorowego dowódcy oraz, szczególnie uchwytnie w myśli Ksenofonta, zainteresowanie osobą dowódcy. Ta linia zainteresowań, które można by nawać militarnymi, przejawia się w konstruowaniu wzoru dowódcy wojskowego.

Te zainteresowania widoczne są w traktacie Ksenofonta *Hipparchikos* powstałym prawdopodobnie około 355 r.⁴² Zawarty tu obraz dowódcy jazdy jest związany z całością zainteresowań Ksenofonta sprawami ściśle wojskowymi, jednocześnie traktat wiąże się z jego postulatami reform w Atenach. Traktat zawiera materiał ważny do zrozumienia całości poglądów politycznych Ksenofonta, skoro wzór wojskowy dominuje również w obrazie władcy i leży u podstaw zainteresowania jednostką u Ksenofonta.

Ksenofont kładzie nacisk na to, że dowódca musi być fachowcem, znającym się na wszystkich sprawach związanych z kawalerią, włączając wszystkie sprawy techniczne, w których dowódca ma być autorytetem w oparciu o swą wiedzę (I 5—8). Sam fakt poświęcenia specjalnego traktatu zagadnieniom przygotowania kawalerii, sprawom technicznym i radom co do postępowania z oddziałem jazdy zdaje się świadczyć o tym, że fachowość w sprawach wojskowych jest podstawowym założeniem myśli Ksenofonta. Trzeba tu zaznaczyć też, że niewątpliwie miejsce, jakie poświęca on kawalerii, wiąże się ściśle z jego poglądami społecznymi, a pisząc o składzie kawalerii, do której należy powoływać *κατὰ τὸν νόμον τοὺς δυνατωτάτους καὶ χρήμασι καὶ σώμασιν* (I 9) wyraźnie ma na myśli stary, arystokratyczny ideał wojska, w którym jazda była podstawą wpływów arystokracji⁴³. Cały rozdział IV traktatu poświęcony jest wskazówkom i radom o charakterze technicznym. Ksenofont podkreśla też rolę utrzymania dyscypliny, której wprowadzenie zależy od postawy i umiejętności dowódcy (I 24). Pojawia się tu ponownie zagadnienie stosunku do podkomendnych. Stosunek żołnierzy do dowódcy ma być oparty na ich szacunku i uznaniu jego wyższości (VI 1). Dowódca zaś ma być opiekunem troszczącym się o swych podkomendnych w każdym zakresie (VI 3—5). Jest on też uważany przez żołnierzy za zwycięzcę w każdej sytuacji z racji swojej fachowości i umiejętności wojskowych (VI 6). Wśród wskazówek technicznych zawartych w rozdziale IV i V traktatu dominuje przekonanie o konieczności posiadania wiedzy wojskowej. Do tej wiedzy Ksenofont włącza nie tylko przygotowanie ściśle wojskowe, ale także znajomość możliwości, przygotowania całego konkretnego oddziału oraz poszczególnych żołnierzy wchodzących w jego skład. Obowiązki dowódcy jazdy i jego stosunki z podwładnymi są dla Ksenofonta wyłącznie sprawą organi-

⁴² Por. Luccioni, o.c. s. 274—80 oraz w kwestii datacji tego dzieła Delebecque, o.c. s. 425—30.

⁴³ Por. Luccioni, o.c. s. 274—80.

zacji wojskowej, a nie wchodzą w zakres stosunków między obywatelami. Dyscyplina i organizacja wojskowa zastępuje tu całkowicie wszelkie szersze normy etyki obywatelskiej. Podkomendni są tu nie obywatelami, a tylko żołnierzami, tym bardziej że w składzie konnicy ateńskiej może też być, zdaniem Ksenofonta, oddział najemników (IX 3). Jednocześnie zawdzięczający swym kwalifikacjom autorytet i pozycję dowódca wojskowy ma dbać o podkomendnych, jak o żołnierzy, a nie jak o obywateli. Ma on być związany osobistymi więzami z żołnierzami, ale są to więzy typu ściśle wojskowego. Rysuje się tu obraz jednostki mającej znaczenie i pozycję dzięki kwalifikacjom wojskowym i dzięki nim otoczonej szacunkiem. Rodzaj wzajemnych stosunków jest tu podobny do układu stosunków *ἄρχων — πολῖται* w *Hieronie*.

W obrazie idealnego dowódcy jakim jest Cyrus, Agesilaos czy dowódca jazdy z traktatu *Hipparchikos* wszelkie cechy dowódcy sprowadzają się do cech wojskowego, którego słuchają żołnierze widząc w nim tylko dowódcę, a nie obywatela polis. Zagadnienie posłuszeństwa i dyscypliny sprowadza się do spraw wojskowych, niezależnych od spraw polis. Dyscyplina, posłuszeństwo, autorytet dowódcy nie są u Ksenofonta związane z pozycją polityczną dowódcy oraz sytuacją polis i jej obywateli — żołnierzy, ale zależą wyłącznie od jego cech jako wojskowego. Ów wzór wojskowy przenosi Ksenofont także na obraz idealnego *ἄρχων* i militarny, wojskowy punkt widzenia dominuje w jego ocenie Cyrusa, tyrauna sycylijskiego czy Agesilaosa. Ich cechy jako władców są cechami, których wymaga Ksenofont od zawodowego wojskowego. Może to chyba tłumaczyć zainteresowanie Ksenofonta w *Hieronie* tyranią sycylijską, a jednocześnie dowodzi znaczenia władzy opartej na sile militarnej. W sile wojskowej widzi podstawy władzy Platon w VII i VIII liście. Zainteresowanie Ksenofonta postacią Agesilaosa jest przede wszystkim zainteresowaniem postacią zwycięskiego dowódcy. Jeśli przyjąć, że Agesilaos jest ideałem władcy dla Ksenofonta⁴⁴ to trzeba stwierdzić, że ideału tego szuka Ksenofont we władcy, którego podstawą władzy jest oparcie na sile wojskowej i związek z żołnierzami. Wzór wojskowy przesłania u Ksenofonta wzór polityka — przywódcy, a raczej prowadzi go do utożsamienia cech dowódcy z cechami władcy.

Nie jest chyba przypadkiem, że dominacja owego wzoru militarnego występuje w pierwszej połowie IV w. Siła militarna staje się bowiem czynnikiem decydującym o władzy i pozycji, a jednocześnie zawodowa służba wojskowa staje się zatrudnieniem dla szerokich rzesz ludności tworzących wojska najemne⁴⁵. Poglądy polityczne Ksenofonta są więc w dużej mierze odbiciem zjawisk zachodzących w rzeczywistości. Szczególnie ważne wydaje się tu teoretyczne uzasadnienie władzy jednostki (*ἄρχων* w *Hieronie*, Agesilaos, Cyrus) właśnie z militarnego punktu widzenia. Jest też chyba charakterystyczne, że ów militarystyczny punkt widzenia właściwy jest człowiekowi wyraźnie obcemu więzom i strukturze polis⁴⁶, który model swój przypisuje postaciom również nie mieszczącym się w tradycyjnej strukturze polis.

⁴⁴ Zob. Delebecque, o.c. s. 462—70 oraz Luccioni, o.c. s. 192—200.

⁴⁵ Por. A. Aymard, *Mercenariat et histoire grecque* [w:] tegoż, *Études d'Histoire Ancienne*, Paris 1967, s. 487—98. Szerokie studium tego problemu stanowi ostatnio praca L. P. Marinowicz, *Greczeskoje najemnichestwo IV w. do n.e. i krizis polisa*, Moskwa 1975.

⁴⁶ Por. sylwetkę Ksenofonta u Jaegera, *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, t. III, New York 1944, s. 156 n.

Zainteresowanie indywidualnymi motywami działania i dążeniem do osobistej sławy i wielkości jest jedną z cech ogólnych myśli Ksenofonta⁴⁷. Z działalnością wojskową łączy Ksenofont także te motywy, skoro wyraźnie kładzie nacisk na indywidualne cechy Cyrusa, a w idealnym władcy — dowódcy, jakim jest dla niego Agamemnon, pozytywnie ocenia dążenie do sławy ze względu właśnie na jego cechy dowódcy (Mem. III 2, 4). Z militaryzmem Ksenofonta łączy się indywidualizm i bez wątpienia te poglądy doprowadziły go do idealizacji Cyrusa Młodszego w *Anabazie*. Mimo że Cyrus w *Anabazie* przedstawiony jest bardziej jako Grek niż Pers⁴⁸, może wydawać się dziwne, że idealnego obrazu szuka Ksenofont w bohaterze perskim, a nie greckim. Warto tu przypomnieć, że w V w. oskarżenie o medyzm Pauzaniaśa dotyczyło głównie jego naśladownictwa sposobu bycia władcy perskiego i sprowadzało się właściwie do oskarżenia o dążenie do jednowładztwa, co jest dowodem jak dalece jednowładztwo w V w. łączone było z obrazem despoty perskiego⁴⁹. W pierwszej połowie IV w. uwagę Ksenofonta przyciąga Cyrus Młodszy, a za idealnego przed nim władcę uważa autor *Anabazy* założyciela potęgi perskiej — Cyrusa Starszego (I 9, 1). W sympatiach tych nie jest Ksenofont odosobniony, skoro Platon w liście do Diona stawia mu za wzór obok Likurga Cyrusa Starszego (IV 320 d). Po wzór monarchy idealnego sięga teoria IV w. do Persji tam szukając wzoru jednowładcy. Nie oznacza to bynajmniej filoperskiego nastawienia zwolenników takich poglądów, skoro Ksenofont należał do zdecydowanych przeciwników Persji ostro przeciwstawiających Greków — barbarzyńcom⁵⁰. Wydaje się, że chodzi tu jedynie o zafascynowanie osobą jednowładcy i jego cechami, a w wypadku Ksenofonta niewątpliwie *Cyropedia* może bliżej wyjaśnić zainteresowanie postacią władcy perskiego. Zainteresowanie takie wskazuje na poszukiwanie określonego typu władcy. Wspomniany wyżej Pauzaniaś opierał się głównie na sile militarnej, w której widziano podstawę jego władzy i źródło zagrożenia. Pozostaje pytanie, na ile zainteresowania i poglądy Ksenofonta w *Cyropedii* łączą się z indywidualistycznymi i militarystycznymi przekonaniami autora.

Całość problemów związanych z *Cyropedią* i zawartymi w niej poglądami Ksenofonta nie mieści się w niniejszych rozważaniach. Dzieło to powstało prawdopodobnie w latach 360—358 i należy do tej części twórczości Ksenofonta, w której autor *Hellenika* rozważa „les grands problèmes politiques”⁵¹. Jest ono wcześniejsze zapewne niż *Hieron*⁵² czy *Agesilaos*⁵³, ale poświęcenie mu miejsca dopiero w tym momencie wydaje się o tyle uzasadnione, że z całą pewnością *Cyropedia* stanowi całościowe sformułowanie programu idealnego państwa. Przedstawione są w niej pełne poglądy polityczne Ksenofonta kreślące tu, zdaniem

⁴⁷ H. D. Westlake, *Individuals in Xenophon, Hellenica*, Bulletin of the John Rylands Library, 49, 1966, s. 246—69.

⁴⁸ Zob. Delebecque, o.c. s. 200, 378.

⁴⁹ Por. J. Wolski, *Pausanias et la problème de la politique spartiate (480—470)*, „Eos” 47, 1954 (1956) s. 75—94; M. L. Lang, *Scapagoat Pausanias*, „Classical Journal” 63, 1967, s. 79—85; P. J. Rhodes, *Thucydides on Pausanias and Themistocles*, „Historia” 19, 1970, s. 387—400.

⁵⁰ Zob. Delebecque, o.c. s. 277 n.

⁵¹ Ib. s. 404—6.

⁵² Ib. s. 404—6, 411—20; zob. też Marschall, o.c. s. 51—7 oraz Aalders, *Date and Intention of Xenophon's Hiero*, s. 213.

⁵³ Por. Delebecque, o.c. s. 404—6, 462—8.

Scharra, świadomie obraz całkowicie utopijny⁵⁴. Jednocześnie jest to też „l'oeuvre d'un propagandiste monarchiste”⁵⁵, przy czym przedstawienie królestwa, jego ustroju i systemu władzy jest bardzo greckie, mimo formy dzieła poświęconego pozornie Persji i Cyrusowi Starszemu⁵⁶. Nie jest też to dzieło o charakterze historycznym, ale przede wszystkim traktat polityczny poświęcony idealnej formie ustrojowej i funkcjonowaniu idealnego państwa oraz osobie władcy⁵⁷. Analizę wzoru władcy idealnego przeprowadza Ksenofont na przykładzie despoty perskiego. W tym miejscu istotna będzie jedynie kwestia modelu władcy i charakteru jego władzy oraz stosunku monarchy, którego Luccioni słusznie nazwał w obrazie Ksenofonta „un homme de guerre”⁵⁸, do jego wojska i do poddanych tworzących to wojsko. Wojsko Cyrusa odznacza się odwagą, wyszkoleniem, dyscypliną i poszanowaniem dowódcy. Cechy te nie są połączone z zagadnieniami polityki w rozumieniu greckim (III 3, 59). Jest tu znów model wojska związanego z dowódcą i rozpatrywanego jako samodzielna społeczność, a nie jako zbiorowość obywateli.

Postulat osobistego związku monarchy z wojskiem formułuje Ksenofont otwarcie kładąc nacisk na element posłuszeństwa dominujący we wzajemnych stosunkach, przy czym posłuszeństwo to wynika z własnej woli poddanych (VIII 1, 3—4). Poddani ci będąc żołnierzami nie mają w praktyce statusu obywateli i nie są dla nich ważne sprawy państwa. Z monarchą — wodzem łączą ich stosunki wyłącznie wojskowe. Monarcha nie jest dla tych żołnierzy przywódcą politycznym realizującym dzięki swym umiejętnościom wojskowym ich interesy. Jest on władcą i dowódcą wojskowym kierującym armią zgodnie z własnymi poglądami i zamiarami. Jest to monarcha przywiązujący ogromne znaczenie do organizacji wojskowej, skoro jego armia jest ściśle zorganizowana według zasad dyscypliny i zależności od kolejnych dowódców, podlegając w ostatecznej instancji Cyrusowi, który jako władca jest στρατηγός i jest naczelnym dowódcą stojącym na czele całej organizacji wojskowej (VIII 1, 14). Trzeba tu zaznaczyć, że organizacja administracji cywilnej ma być, zdaniem Ksenofonta, ściśle wzorowana na organizacji wojska (VIII 1, 15): władca jest więc dowódcą wojskowym nie tylko jako naczelnym zwierzchnik wojska, ale także jako zwierzchnik państwa zorganizowanego według wzoru militarne go. W poglądach Ksenofonta wzór wojskowy staje się też podstawowym modelem organizacji państwowej.

Wojsko jest ściśle związane z królem — dowódcą i jemu podporządkowane. Cyrus ma utrzymać dyscyplinę i posłuszeństwo oparte na oso-

⁵⁴ *Xenophons Staats- und Gesellschaftsideal und seine Zeit*, s. 95—101, 119—35. Por. też w sprawie charakteru *Cyropedii* G. Prinz, *De Xenophontis Cyri Institutione*, Diss., Gottingae 1911, s. 7—18 oraz Delebecque, o.c. s. 384—9, 409 n. Zob. też Luccioni, o.c. s. 208—15.

⁵⁵ Luccioni, o.c. s. 200; por. Aalders, *Date and Intention of Xenophon's Hiero*, s. 211 n.

⁵⁶ Zob. Scharr, o.c. s. 25—45, który jednak akcentuje, że intencją Ksenofonta jest przedstawienie obrazu idealnego opartego na realiach perskich, choć są one ujęte jako podobne do greckich (s. 32—45). Luccioni (o.c. s. 201—4) widział w *Cyropedii* program monarchii grecko-orientalnej, podkreślając rolę Sparty dla ukształtowania obrazu monarchii idealnej (s. 201) i akcentując w związku z tym grecki charakter i genezę idei Ksenofonta. Związek dzieła Ksenofonta z aktualnymi problemami greckimi tego okresu podkreśla Delebecque (o.c. s. 386—9).

⁵⁷ Delebecque, o.c. s. 395—410.

⁵⁸ Luccioni, o.c. s. 205.

bistym przywiązaniu do niego jako do dowódcy i władcy (I 6, 20—21). Związek dowódcy z wojskiem jest, używając terminu nowożytnego, apolityczny. Podstawą jego są osobiste cechy dowódcy, a nie jego program polityczny i interes państwa. Ksenofont formułuje więc pogląd, że monarcha — dowódca opierający się na wojsku ma zapewnioną podstawę swej władzy (jaką jest armia) dzięki swym osobistym zaletom i umiejętnościom. Nie ma tu jednak miejsca na cechy męża stanu zdobywającego, jak w V w. Perykles czy Kleon, uznanie i poparcie współobywateli dzięki działalności politycznej. Jego pozycja nie zależy od jego programu politycznego, a wyłącznie od jego umiejętności rządzenia i dowodzenia. Władza polityczna sprowadzona zostaje do zagadnienia natury militarnej — umiejętności kierowania i dowodzenia armią. Działalność i cele polityczne monarchy — dowódcy są jego wojsku nieznane. Armia staje się siłą oddaną niejako na osobiste usługi władcy będącego jej jedynym i najwyższym dowódcą. Ideałem władcy staje się dla Ksenofonta monarcha, który opiera się na wojsku. Żołnierzom Cyrusa wystarcza jedynie autorytet ich monarchy, aby posłusznie realizowali jego cele. Wojsko staje się więc siłą w pewnym sensie stojącą poza państwem. Dla Ksenofonta żołnierze nie są *πολίται* biorącymi żywy udział w kształtowaniu linii politycznej państwa. Jedynym ich zadaniem jest wykonywanie rozkazów dowódcy. Dowódca ten jest jednocześnie władcą państwa.

Jest to władca mający kwalifikacje wojskowe, o czym świadczy opinia Ksenofonta o znajomości Cyrusa *το τακτικόν* (VII 5, 15—16) oraz przedstawienie go jako sprawnego organizatora spraw wojskowych (VII 5, 5—14). Ten monarcha — dowódca ma być, podobnie jak sam Ksenofont w *Anabazie*, „pater” oraz „euergetes” (VIII 2, 9). Do stosunku rodziców do dzieci porównany jest też stosunek Cyrusa do jego poddanych (VIII 1, 1). Władca przez wszystkie warstwy społeczeństwa nazywany jest *πατήρ* (VIII 1, 44), co zapewnia mu jego władzę. Ten stosunek do poddanych jest też gwarancją siły Cyrusa również w znaczeniu militarnym i podstawą jego potęgi, bowiem poddani zawsze staną się jego wiernymi żołnierzami (VIII 2, 9). Na idealnego monarchę, wyniesionego ponad poddanych, patrzy Ksenofont jak na idealnego dowódcę postawionego ponad żołnierzami. W obu też razach pozycja taka zapewnia siłę militarną, której znaczenie stale Ksenofont akcentuje.

Do podstawowych założeń myśli politycznej Ksenofonta, widocznych przede wszystkim, ale nie tylko, w *Cyropedii* należy przekonanie o możliwości i konieczności wykształcenia *πολιτικῆ ἀρετῆ*, co jest szczególnie istotne w wypadku władcy, którego wychowanie ma być poświęcone ukształtowaniu odpowiednio rozumnego i doskonałego władcy⁵⁹. Oczywiście, jest różnica w stosunku do wychowania reszty obywateli państwa, ale istotne pozostaje przekonanie o konieczności nabywania odpowiedniego zespołu cech i umiejętności potrzebnych do zajmowania pozycji w państwie⁶⁰. Pozycja władcy jako wyniesionego ponad obywateli widoczna jest u Ksenofonta nawet w przedstawieniu wychowania młodego Cyrusa, który od najmłodszych lat różni się od rówieś-

⁵⁹ Zob. Jaeger, o.c. t. III, s. 162—6 oraz Luccioni, o.c. s. 215—24.

⁶⁰ W sprawie koncepcji wychowania na potrzeby państwa i przez państwo jako zasadniczej cechy myśli Ksenofonta zob. Jaeger, o.c. t. III, s. 156—81. Por. Luccioni, o.c. s. 145.

ników i ma zawsze pierwszą pozycję (I 3, 1). Cyrus w obrazie Ksenofonta jeszcze w okresie zabaw dziecięcych staje się z racji swych zalet i umiejętności ich przywódcą (I 4, 4). Jest on też od wczesnej młodości odważnym wojownikiem zdobywającym doświadczenie wojenne (I 4, 19—24) i sławę (I 4, 25).

Oprócz praktycznego doświadczenia wojennego, jakie przyszyły dowódca ma zdobywać od wczesnej młodości, niezbędna jest też w jego wychowaniu nauka dowodzenia (*στρατηγείν*) prowadzona przez kompetentnego fachowca (I 6, 12). W zakres tych kompetencji wchodzi jednak nie tylko wiedza wojskowa, ale także sprawa troski o utrzymanie i zaopatrzenie wojska oraz umiejętność wpływu na wojsko (I 6, 13). Przyszły monarcha ma otrzymać przygotowanie w zakresie spraw wojskowych czyniące z niego doskonałego dowódcę nie tylko w sensie wiedzy wojskowej, ale także w zakresie jego umiejętności dowodzenia wojskiem. Władca jest kształtowany ściśle według wzoru militarnego.

W świetle rozważania nad ideałem władzy Ksenofonta jasny się staje używany tu termin: władca militarny. Pojęcie to oznacza nie tylko władcę opierającego się na sile wojskowej, ale przede wszystkim władcę wychowanego według wzoru militarnego i mającego fachowe przygotowanie w zakresie całości spraw wojskowych. Władca militarny jest jednocześnie zawodowym dowódcą wojskowym, którego fachowość Ksenofont wyraźnie podkreśla.

W wypadku Diona i Cyrusa Młodszego mieliśmy wyraźnie do czynienia z sytuacją, w której zdolny i odpowiednio przygotowany dowódca wojskowy zyskuje możliwość realizacji ambicji politycznych. Podobnie chyba kariera Timoleona może być świadectwem tego samego zjawiska⁶¹. Platon i Ksenofont wiążą swe zamierzenia reform ustrojowych właśnie z działalnością takich dowódców (Dion, Cyrus Młodszy) zdolnych do objęcia władzy. Następnym etapem tych przekonań staje się w myśli Ksenofonta pogląd, że idealnym władcą może być tylko człowiek będący przede wszystkim dowódcą wojskowym. Idealne państwo Ksenofonta staje się państwem militarnym. Podstawą armii jest wojsko władcy, ale żołnierzami stają się wszyscy poddani pod tym kątem właśnie wychowani. Jako żołnierze związani są oni z osobą władcy — dowódcy, wzajemny związek nosi charakter ściśle wojskowy, a ich działalność, odwaga i sprawność w walce spowodowane są wyłącznie związkiem z osobą monarchy. Nie ma w myśli Ksenofonta miejsca na wzór politei w greckim rozumieniu tego terminu. Wzór wojskowy przesłania Ksenofontowi wzór obywatela, a raczej prowadzi go do utożsamiania idealnego żołnierza z idealnym obywatelem czy raczej poddanym, tak jak idealnego dowódcę utożsamia on z idealnym władcą. *Cyropedia* jest nie tylko wyrazem skrajnie monarchistycznych poglądów Ksenofonta, ale też, w tej samej mierze, poglądów skrajnie militarystycznych. Społeczeństwo ukształtowane według wzoru militarnego staje się dla Ksenofonta podstawą władzy króla — dowódcy, o którego sile decyduje sprawność wojskowa jego armii. Do teorii politycznej pierwszej połowy IV w. przynika więc wzór militarny ukształtowany w oparciu o działalność zawodowych wojskowych dowodzących armiami najemnymi. Idealnym przywódcą mogącym zapewnić potęgę i spokój państwa jest władca będący

⁶¹ Ze stosunkowo dużej literatury na temat tej kontrowersyjnej postaci zob. najnowsza monografia; R. J. A. Talbert, *Timoleon and the Revival of Greek Sicily 344—317 B. D.*, Cambridge 1974, gdzie jest dokładna analiza podstaw militarnych jego działalności (s. 55—69).

dowódcą wojskowym. Podstawą tego przekonania jest przyznanie decydującej roli sile militarnej. Jednocześnie sprawy wojskowe odłączają się zupełnie od spraw obywatelskich, co jest szczególnie widoczne w *Hieronie*, a związek władcy z jego wojskiem polega na stosunku osobistego podporządkowania, co pozwala mu rządzić całym państwem.

Na zakończenie warto tu przytoczyć opinię Arystotelesa o genezie wczesnej tyranii greckiej. Uważał on, że *δημαγωγός και στρατηγός εις τυραννίδα μετέβαλλον* (Pol. 1305 a 8). Pozycja przywódcy politycznego, który jest jednocześnie dowódcą wojskowym, jest dla Arystotelesa zagrożeniem dla politei. Jego sąd, dotyczący wczesnego okresu, można w świetle powyższych rozważań uznać za w dużej mierze odpowiadający tendencjom IV w. Ideologia militarno-monarchistyczna świadczy o kryzysie klasycznej polis i zapowiada upadek tej formy państwowości⁶².

MILITARISM AND TYRANNY. REMARKS ON THE HISTORY OF GREEK POLITICAL THOUGHT IN THE 4TH CENTURY B. C.

The article attempts to analyse new political phenomena which took place in Greece in the 4th century B. C. in connection with the crisis of the Polis and the formation of monarchic ideology. The author is concerned above all with drawing attention to a new ideological trend of the period to be found in the works of Plato and Xenophon, which laid stress on the role of the army and military power for the construction of strong political authority. These new tendencies are treated as a newly born ideology of militarism and are connected by the author with the entire problem of the power of the individual. An analysis of the 7th and 8th Letter by Plato (which the author believes to be authentic) leads to a conclusion that in the political situation of 4th century Greece power of a strong individual was possible if based on the army and through this accepted by the citizens. Similar conclusions are reached in analysing Xenophon's „Hieron”. A further analysis of other works by this author („Agesilaos”, „Anabasis”, „Cyropaedia”, „Hipparchikos”) helps on one hand to present the activities of chosen outstanding persons (Agesilaos, Cyrus the Younger, leaders of the army of the army of the Ten Thousand and among them of Xenophon himself) while on the other to formulate a certain model included in Xenophon's writings. The author stresses that for Xenophon a military leader connected with a mercenary army became such a model. A leader of this sort based on a professional army made up of mercenaries clearly endangered the traditional structure of the Polis, also by reaching out for political power. The author shows that it is in the image of an ideal monarch to which Xenophon devoted much attention (especially using the examples of Agesilaos, Cyrus the Elder and the Younger) that this same model of an efficient military leader is to be found. This means that Greek political thought of the period identified a ruler with a military leader. The author points to the fullest expression of this identification, i.e., „Cyropaedia” by Xenophon and while analyzing the image of society found in this treatise he also stresses that new 4th century monarchism was closely connected with militarism.

⁶² Sygnalizowane tu nowe zjawiska wywarły niewątpliwie wpływ na kształtowanie się teorii monarchicznych okresu hellenistycznego, a także na stosunek do Aleksandra. Z obszernej literatury zob. zbiór studiów: *Alexander the Great. The Main Problems*, Ed. by G. T. Griffith, Cambridge 1966, i ostatnio: *Alexandre le Grand. Image et réalité*, Fondation Hardt, Entretiens sur l'Antiquité Classique, XXII, Genève 1976. Z prac polskich por. J. Bielawski, M. Plezia, *Lettre d'Aristotele à Alexandre sur la politique envers les cités*, Wrocław 1970.